

A múlt hangjai és együttélés a jövőbeli énjeinkkel

Interjú Peter Laslett történeti szociológussal¹

Ön hangsúlyozottan történeti szociológusnak nevezi magát és nem történésznek, szociológusnak, sőt még nem is társadalomtörténésznek. Miért?

A történeti szociológia számomra felöleli a társadalmi leírás és elemzés minden formáját. A társadalmak vizsgálata során folyamatokat kell feltárnunk, és az emberi helyzetet időben kell elrendeznünk. Nincsenek pillanatképek az emberi helyzetekben, ezt a tévképzetet a televízió és a filmek sugallják. Az ok-okozati összefüggést az elemzés minden egyes pillanatában figyelembe kell venni. Ezért minden történésznek, bármivel is foglalkozzon, a múltbeli helyzetről átfogó képet kell nyernie. És nem teheti meg, hogy kihagyja például a családot. Gondoljuk végig például, hogy milyen volt egy történész élete akkor, amikor megalapítottuk a *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure* elnevezésű kutatócsoportot. Még senki sem írta meg a család történetét. Egészen bizonyosan senki sem vizsgálta meg direkt módon, hogy milyen idős korban házasodtak az emberek, mekkora volt az a csoport, amelyben éltek, s nem ismertük a háztartások nagyságát és szerkezetét. Gyakorlatilag semmit sem tudtunk őseink valóban fontos életkörülményeiről, azaz a történészek nem voltak olyan helyzetben, hogy a jelent szembe tudták volna állítani a múlttal. Nem ébredtek rá, hogy aligha értik meg magukat, mivel a megértés előfeltétele az összevetés. És a jelen emberi körülményeket csupán a múlttal lehet összevetni. A történetírók, még ha politikával is foglalkoztak, nem tudták ezeket a dolgokat, például a magyarokról sem. Ezért zavarodott össze Magyarország az elmúlt két világháborúban. Ezért az első számú pont az, hogy minden valódi történésznek szociológusnak kell lennie abban az értelemben, hogy társadalmi elemzést kell végezniük, máskülönben olyan emberek, mint én, azt mondják, hogy az ok-okozati összefüggésről kialakított képük, azaz a megértés kulcsa tökéletlen.

A második pont az, hogy a szociológus a társadalmat saját terminusai alapján szeretné megérteni és nem a múltjával való összefüggésben, és figyelmen kívül hagyja a lehetséges fejlődést. Ez olyan, mintha egy olyan vonatot próbál megérteni, amely egy kereszteződésnél áll és nem képes mozogni. Nem jön sehonnán és nem tart semerre. Ezért egy elemző vagy egy író, akit én fontosnak tartok, aki más emberek javára alkot, az történeti szociológus. A tevékenységét másképpen nem nevezheti el. Ez a rendkívül kis hatékonyságú szókapcsolat sajnos magában hordozza mindazt a haszontalanságot, amelyet gyakran összekapcsolnak az üres, túlzó szociológiai általánosításokkal. De mint az általam képviselt álláspontból következik, másképpen nem nevezhetjük el. Épp ezért szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy a történeti szociológia minden társadalmi vizsgálat alaptípusa.

A történeti szociológia terminus használata mögött az idő sajátos értelmezése is meghúzódik, amely eltér például a történészek időfogalmától. Ezt az időfogalmat nevezi ön strukturális időnek. Elmondaná, hogy mi is ez az időfogalom és milyen következményekkel jár?

¹ Az interjú 1998 decemberében készült Budapesten, amikor Peter Laslett megtartotta az „Andorka előadások” nyitó előadását. Minden lábjegyzet a későbbi szerkesztés során került a szövegbe.

Erről külön esszét is írtam.² Mint ismeretes azért használtam ezt a kifejezést, mert az érzékeny társadalomtörténész által lejegyzett fontos társadalmi változások időrendje lassabb, mint a személyes idő. Itt kell kiemelnem, hogy a politika a személyes időben zajlik. A politikában csupán az események és az időről-időre előforduló ismétlődéseik számítanak. Ezek az események gyors és változatlan ütemben követik egymást. Ami holnap történik, vagy ami tegnap lezajlott, az a személyes időhöz tartozik. És nem szabad elfelejteni, amint azt a radikális történeti szociológusok új képviselői is hangsúlyozzák, hogy gyerek-, illetve fiatalkoromban a történetírás kizárólag a politikai történelmet vette számba. Mint ha minden jelentős társadalmi változás ebbe a személyes időrendbe illeszkedett volna. Ez ostobaság. A társadalmi folyamatok jellege nem ilyen. Tehát először is ezt értem a társadalmi szerkezeti idő alatt. Ez az az időrend, amelyben a fontos társadalmi változások bekövetkeznek, s ennek tempója lassabb és sokkal változatosabb, mint a személyes vagy a politikai időé. A forradalmak megértéséhez is hasznos lehet ez a koncepció. Nagyon érdekes történelmi kérdés például az, hogy megőrizhetik-e, illetve milyen mértékben a társadalmak az időben haladva állandóságukat. Bár én azon az állásponton vagyok, hogy a társadalmi változások ideje nem a személyes idő, nem tagadom, hogy vannak olyan, a társadalmi szerkezet szempontjából rendkívüli jelentőségű események, amelyek nagyon rövid idő alatt következnek be. Olyan gyorsan, hogy az megközelíti a személyes vagy politikai időt. Vegyük példának Magyarországot, amikor 1989-ben a társadalmi szerkezeti idő, illetve a személyes és politikai idő elkezdett összekapcsolódni. Ugyanakkor az alapos és aprólékos elemzés ebben az esetben is megmutatja, hogy a társadalmi átalakulás nem követte a politikai eseményeket. Ezért kell elismerni a kulcsfontosságú társadalmi változások ideje iránt érdeklődő embereknek, mint például Andorka Rudolfnak, hogy ezek az időrendek nem kapcsolódnak össze, bár nagyon közel kerülhetnek egymáshoz, és ennek következtében alkalmazzák erre a rendkívül elcsépelet és lejáratott *forradalom* elnevezést.

Térjünk vissza még egy pillanatra a történelem iránt érzéketlen szociológia kérdéskörére. Mint Philip Abrams³ írta, a klasszikus szociológia még igazi történeti szociológia volt. Karl Marx, Max Weber és a többi nagy klasszikus szerző történeti szociológus volt. Mi történt később, esetleg nem az amerikai szociológia térnyerése változtatta meg a helyzetet a huszadik század közepére?

Csak megjegyezem, hogy Philip Abrams az egyik legsikeresebb diákom volt. De vissza a tárgyra. Természetes, hogy voltak jelentős elődök, bár Marx nem teljesen elfogadott a szociológia világában. Weber sokkal inkább. De beszéljünk néhány olyan emberről, akik körülöttem voltak a hatvanas években, a klasszikus szociológusok második, jórészt amerikai csoportjáról. A doktori disszertációm megírása idején, bár végül nem doktoráltam le, két konzulensem volt. Nem tudom, tudja-e, hogy én nem a filozófia doktora vagyok, hanem az irodalomé, és ez utóbbi fokozatot az írásaim minőségéért kaptam saját egyetememtől.⁴ Az egyetem egyik konzulensként egy rendkívül tradicionális, cambridge-i lelkész jelölt ki mellém. Engem a királyok isteni joga érdekelt, és a fefejú történelem tanszék ehhez az emberhez rendelt, mert ő foglalkozott isten mibenlétének kérdésével. Képzélheti, miképpen viszonyult az az arrogáns fiatalember, aki akkoriban voltam, ehhez az emberhez. Szóval egy nap elhagytam, és Karl Mannheim pártfogása alá helyeztem magamat, aki akkoriban a London School of Economics-on tanított. Én tehát Karl Mannheim diákja vagyok. Ma

² Peter Laslett: *The world we have lost: further explored*. New York, Scribner, 1984. (a továbbiakban: Laslett 1984.) 182–185., különösen 276–77.

³ Abrams, Philip: *Historical Sociology*. Ithaca, N. Y. Cornell University Press, 1982.

⁴ Peter Laslett a következő fokozatokkal rendelkezik Laslett Thomas Peter Ruffell MA LITTD CBE FBA

pedig a Magyarországról származó, de Angliában dolgozó, kiváló tudós, John Hajnal a munkatársam. Különböző témákon dolgozunk együtt.⁵

Mindenesetre Mannheimhez kerültem, és ott ismertem meg Parsonst, akit vendégprofesszorként hívtak Cambridge-be. Ő volt az első azon amerikai tudósok sorában, akiket azért hívtak, hogy lendületet adjanak a társadalomtudományi tanszéknek. George Homans később érkezett szintén vendégprofesszorként, és mi ketten jó barátok lettünk. Nem állítanám, hogy ezen személyiségek tökéletlenségei és ostobaságai indították el a Cambridge Csoportot az úton. De Parsons és a parsonsi iskola korlátait mindenki ismeri, és Philip Abramsot sokkal jobban érdekelte Parsons, mint jómagamat. A funkcionalizmus egyszerűen nem fért bele abba a világba, amiről akkoriban beszéltünk. Homans jóval jelentősebb személyiség volt, mint Parsons, és nagyon jó történész. Ellentmondásos személyisége miatt azonban ő sem volt mindig segítőkész. Miután közöltem vele, hogy a középkori Anglia szabad területein (open field) élő családok nem kiterjesztett családok voltak, nagyon mérges lett.⁶ Azt mondta: „Peter, ha ezt publikárod, akkor minden folyóiratban megtámadlak és leszámolok ezzel a nevenséges elméletteddel, amiben azt állítod, hogy hamis az a bevett szociológiai elmélet, amely szerint a családok a múltban kiterjesztettek voltak és ma pedig már nukleárisak.” Ez a nuklearizálódás számára nagyon fontos volt. Ennek ellenére a társadalmi cselekvés általa felvázolt elmélete fontos és lenyűgöző. Ebben a küzdőterben, ezen emberek társaságában fogalmazódott meg az a program, amely alapján létrejött a Cambridge Csoport. De ne gondolja, hogy mi előre tudtuk volna, hogy mi fog ebből kisülni. Csak annyit tudtam, hogy elégedetlen vagyok, és tisztában voltam azzal is, hogy nem foglalkoznak eleget az elmúlt korok érzelmi életével, a múlt kreatív oldalaival, a mindennapok tapasztalataival. Én pedig ezeket akartam vizsgálni. De nem tudatosan alapítottuk meg a cambridge-i iskolát. Hiszen ez az iskola nem is létezik. Csupán egy sor könyv van, néhány doktrína, ráadásul ezeknek csak egy része származik Cambridge-ből.

Karl Mannheim nevét említette, akinek a leghíresebb könyve az „Ideológia és utópia”, amely a tudásszociológia alapkönyve.⁷

Amennyiben ismeri ezt a könyvet, jól láthatja, hogy beszélgetésünk témáinak egy része abban már szerepel.

Igen. Nos, az 1960-as években kétfajta kritikával illette a fent már megnevezett szociológiai elméleteket. Az egyiket már említette, mely miszerint semmit sem lehetett tudni a múltbeli társadalmak szélesebb értelemben vett társadalmi életéről. A másik kritikái észrevétel, amelyet például a „Household and Family In Past Time” című kötet bevezetőjében fogalmaz meg, abba az irányba mutat, hogy a társadalomtudományok túlideologizáltak, és azok csak az elit és semmiképpen sem a szélesebb társadalom által vallott értékeket tükrözik.⁸ Ez a kritika összefüggött Karl Mannheim megközelítésével?

Ez azt a kérdést veti fel, hogy mennyit köszönhet az ember azoknak, akikről tanácsot és iránymutatást kér. Erre a kérdésre nem tudom a pontos választ. Azt tudom, hogy van egy ritka könyvem, az *Ideológia és utópia* első kiadása saját széljegyzeteimmel, amelyek a Mannheimel és róla író szerzőkkel folytatott beszélgetések során születtek. Ő tehát

⁵ John Hajnal legnagyobb hatású munkája : Hajnal, John: European marriage patterns in perspective. In: Glass, D. V. – Eversley Publication, D. E. C. (Eds.): Population in History. essays in historical demography. London, 1965.

⁶ Homans álláspontja kapcsán lásd például: Homans, G. C.: English Villagers of the Thirteenth Century. Cambridge, Massachusetts, 1941. 1970.

⁷ Mannheim, Karl: Ideológia és utópia. Budapest, 1996.

⁸ Laslett, Peter – Wall, Richard (Eds.): Household and family in past time. Comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe. Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

mindenképpen hatással volt terveinkre, és kétségtelenül antielitista irányba terelte gondolkodásunkat. De voltak más, ennél talán jóval meglepőbb hatások is.

Emlékszem, hogy amikor egy időben voltam a BBC producere, a Trinity College történelemtanára, illetve egyetemi előadó, érdekelni kezdett a kortárs filozófia. Russell és a pozitivisták. A BBC 3. csatornájára például az én kezdeményezésemre kerültek fel a filozófiával foglalkozó adások, és ennek kapcsán személyesen is megismerkedtem velük. Amikor Cambridge-ben politikaelméletet oktattam, az előadások mellé kiadtunk egy sorozatot is, amely a *Filozófia, politika és társadalom* címet viselte.⁹ Talán ezt Ön is ismeri. A sorozat második darabjától kezdve az egyik diákom, Garry Runciman is segített a kiadványok elkészítésében. Ő azóta Lord Runciman lett, elismert társadalomfilozófus, a Brit Tudományos Akadémia jövődöntő elnöke. Ebbe a kiadványba írt John Rawls, de A. J. Ayer és az ötvenes, hatvanas években működő oxfordi iskola több más tagja is. Ez a fajta pozitivista elemzés minden korlátja ellenére is nagyon fontos volt a számomra. Mannheim ezt nem értette meg, és ebben az értelemben kora szellemi és filozófiai törekvéseit nem képviselte megfelelően. Természetesen a logikai pozitivizmus nem oldott meg minden problémát, de nagyon fontos közjáték volt az angolszász filozófiában és társadalmi közgondolkodásban. Ez tehát a válaszom, amely csak közvetetten kapcsolódik az Ön kérdéséhez, de hát mint említettem, az ember nem igazán tudhatja, hogy mit is kapott a mentorától.

Mannheim abból a szempontból nagyon fontos, hogy elemezte azokat a módszereket, amelyek segítségével az értelmiség kivételezett helyzetre törekedett a társadalmon belül. Az ideológia és utópia című részben válasz erre a kérdésre. Ön, ha jól látom, mindvégig küzdött ez ellen a modern tendencia ellen, azaz elégedetlen volt azokkal az értelmiségiekkel, akik kivételezett helyzetre törekedtek a múltra, jelenre és a jövőre vonatkozó ismereteik alapján. Egyetért ezzel a megállapítással?

Nagyon érdekes témát vet fel, miután erről határozott véleményem van. Nem igazán értek egyet Önnel, bizonyos szempontból még romantikusabb vagyok és még kevésbé praktikus. Úgy vélem, az értelmiségi nem független korának gazdasági és társadalmi szerkezetétől. És ennél a játszik szerepet kalvinista neveltetésem, amely miatt rendkívül határozott véleményem van arról, hogy az embernek mit kell kezdenie a tehetségével. Én ugyanis azt tartom, hogy az értelmiséginek saját különleges tapasztalatait, felfedezéseit és előnyeit felhasználva kell szolgálnia a társadalmat, ugyanakkor nem szabad pusztán értelmiségi mivoltához kötődő előjogokat elfogadnia. Ami a saját pályafutásomat illeti: 1945-ben a brit titkosszolgálat tisztjeként részt vettem abban a „kisebb vitában”, amelyet a németekkel és a japánokkal folytattunk. Ezek után lett belőlem kutató diák Cambridge-ben, és ott alakult ki bennem az a tudósokkal és az akadémiai élettel kapcsolatos elégedetlenség, amelyről ebben a beszélgetésben nagyon futólag már ejtettem néhány szót. Ezzel csaknem egy időben, a BBC 3. csatornájának producereként bekerültem a világ egyik legmozgalmasabb fővárosának szellemi, érzelmi és esztétikai vérkeringésébe. Akkoriban – a nagybetyűs Rádió korában, ahogyan azóta is – a BBC-nek ez a csatornája példa nélkül álló minőségben közvetített kimagasló esztétikai és szellemi értékeket. Nem csoda, hogy meglehetősen vonakodva tértem vissza Cambridge-be kutatónak, és tanári állást kellett vállalnom, hogy eltartsam magamat. Erre csak akkor került sor, amikor világhossá vált, hogy az effajta, a magas kultúrát szolgáló tömegtájékoztató napjai meg vannak számlálva, és a piac fel fogja falni ezt a típusú rádiózást. Ez így is történt.

Viszonylag hosszú ideig, legalább két-három évig egyszerre voltam a BBC producere és a Cambridge-i Egyetem tanára. Cambridge-ben gyanakodva figyeltek, mert újságíró voltam. Még a harmadik csatorna is a „média” része volt, és a cambridge-i dékánok nem akartak semmiféle kapcsolatba kerülni azzal. Ezért úgy döntöttem, hogy megbecsültséget szer-

⁹ Peter Laslett itt a neves politikatudósokkal együtt szerkesztett *Philosophy, Politics and Society* elnevezésű sorozatokra gondol. Lásd a válogatott irodalomjegyzéket az interjú végén.

zek magamnak. Feltettem magamban a kérdést: mi az, ami egyszerre elégítené ki filozófusi, történelmi és politikaelméleti érdeklődésemet? Így kezdtem John Locke-ot kutatni. Hiszen mi lehetett volna tiszteletteljesebb téma, mint John Locke? Samuel Johnson szerint Kínától Peruig ez a legtisztelreméltóbb név, amely szóba jöhet. Akkori tanácsadóm¹⁰ figyelmeztetett, hogy a témát túlságosan sokan dolgozták fel: „Peter, mit gondolsz, mivel járulhatsz hozzá a John Locke-kal kapcsolatos ismereteinkhez?” De én nagyon szerencsés voltam. Két vagy három hónap múlva megtaláltam Locke teljes könyvtárát. 900 könyvet találtam Locke leszármazottainak házában, és kötelességemnek éreztem, hogy a kollektiót megmentssem. Végül sikerült elérnünk, hogy a könyvtárat Locke egykori oxfordi egyetemének ajándékozzák. Később kiderült, hogy ez csak Locke könyveinek egy része volt, a többi kötet szétszóródott, bár párat ezekből is sikerült felkutatni, ezek most saját cambridge-i könyvtáramban vannak. Egy éven belül többet tudtam Locke-ról, legalábbis tudományos módszereiről és a könyvekről, amelyeket forgatott, mint előttem bárki.

És megbecsültté vált?

Ezt döntse el Ön. De természetesen írtam Locke-ról, és ha jól sejtem, ma is a terület egyik szaktekintélyének számítok. Én szerkesztettem a *Két értekezés a kormányzatról* című kötetet,¹¹ amely nagyobb példányszámban kelt el, mint a *The World We Have Lost*,¹² miután mindenütt olvassák, ahol literátus népek élnek. Ennyit a tudományos munkámról. Ugyanakkor a BBC-ben szerzett tapasztalataim és a tanári pályám alapján én vettem fel először egy nagyon fontos és tisztelreméltó személyiséggel, Michael Younggal (Lord Young of Dartington)¹³ együtt, hogy a televíziót az egyetemi oktatásra is fel lehetne használni. Így született meg az 1970-es években a Trinity College-ban az Open University első tervezete. Sikerült a kormány érdeklődését is felkeltenünk Michael Young segítségével, aki kiváló diplomata és egy sor más tekintetben is kiváló férfiú volt, ráadásul jó kapcsolatai voltak az angol Munkáspárttal. Én akkoriban egy elit intézményhez, nevezetesen a Trinity College-hoz tartoztam, így Young is elismerést szerezhetett a segítségemmel az akadémiai körökben. Ez az egyetem közel áll a királyi családhoz is, és Károly herceg az egyik tanítványom volt. Így már meglehetősen könnyű egy, az Open Universityhez hasonló intézményt megalapítani, amely véleményem szerint a legfontosabb kezdeményezés volt a 20. századi brit oktatás történetében. Harold Wilson a negyedik munkáspárti kormányzati ciklus végén, visszavonulásakor azt mondta, hogy az Open University megalapítása volt pályafutása legnagyobb eredménye. Meg kell jegyezmem azonban, hogy az Open University gondolatával szemben erős ellenállás mutatkozott különösen a természettudósok részéről. A kísérleteket nem lehetett képi szinten bemutatni, ráadásul az első időszakban eleve csak rádióadások léteztek. Michael Young és az én elképzelésem a következő volt: elképzeltünk egy kismamát, aki noha éppen a legmegfelelőbb korban van, mégsem tudja kihasználni az egyetemi oktatás nyújtotta lehetőségeket, mivel nem tud kimozdulni a házból. Mi azonban az információt házhoz szállítottuk. Úgy gondoltuk, hogy tanulhatna azután, hogy befejezte a mosogatást, és lefektette a gyerekeket. Szóval azt képzeltük, hogy mi majd küldünk neki egy nagy csomagot, amelyet odarakhat a mosogatóhoz, és majd a konyhában megtanulja a kémialeckét. Képzelheti, hogy a tudósok mit gondoltak erről.

Az egyetemmel mint intézménnyel szembeni egyik legfontosabb kifogás az, hogy szentségként kezeli az oktatásra vonatkozó előírásokat, mintha azok az élet objektív tényei

¹⁰ Sir Herbert Butterfield

¹¹ A Laslett-féle Locke kiadásokkal kapcsolatban lásd a válogatott bibliográfiát.

¹² Lásd a válogatott bibliográfiát a különböző kiadásokkal kapcsolatban.

¹³ Michael Dunlop Young a fentiekben túlmenően az 1945-ös munkáspárti nyilatkozat kezdeményezője és olyan könyvek szerzője, mint „Family and Kinship in East London”, „The Rise of Meritocracy and Social Scientists as Innovators”.

lennének. Az Open University azért volt nagyon fontos, mert az embereknek a diploma megszerzéséhez nem kellett egy másik városba költözni, és mindent feláldozni csak azért, hogy a megfelelő akadémiai szinten tanulhassanak. A minőségi előírások természetesen nagyon fontosak, de nem szabad hagyni, hogy a szellemi életre túlzottan rányomják a bélyegüket. A tudósok szellemi világát már így is meghatározzák. Valóban nagyon szerencsés voltam, a megfelelő tapasztalat és a megfelelő pozíció birtokában. És ne felejtse el, hogy nem ez volt az egyetlen intézmény, amelyet ennek a tevékenységnek a során megalapítottunk. A 'harmadik kor' (Third Age) elnevezésű egyetemek szintén ekkor jöttek létre. Laslett már 450 van belőlük és 200 ezer idős emberhez érnek el. Ők egymást tanítják, ami meglehetősen egyedülálló módja az egyetemi oktatásnak és meglehetősen eltér a másutt működő 'harmadik kor' egyetemek gyakorlatától. Ugyanabban a Trinity College-beli szobában, ugyanazok az emberek hozták létre, nevezetesen Young és én, noha természetesen sokan mások is segítettek. Az efféle intézményeket csakis többekkel összefogva lehet létrehozni.

Miután a tanításból kiiregedtem, úgy döntöttem, hogy az öregedés témájával, az öregedés történeti szociológiájával kezdek el foglalkozni. Erről írtam is.¹⁴ A 'harmadik kor' egyetemek szerencsés megalakulása annak köszönhető, hogy a megfelelő tapasztalatok birtokában voltam, és feltételezem, a személyiségem is megfelelt erre a célra. Sok más újjáépítéssel is próbálkoztam, és egyetlen oka van annak, hogy ezekből nem lett semmi. A szerencse. A tanulság az, hogy egyetlen történésznek sem szabad elfeledkeznie a pusztán valószínűség és valószínűtlenség hihetetlen fontosságáról, amikor azt vizsgálják, hogy egy dolog mitől működik.

A világhírű Cambridge Csoport meglehetősen ambivalens viszonyban volt magával a Cambridge-i Egyetemmel. Milyen volt ez a kapcsolat, és miért alakult így?

Talán az alapítók és az egyetemi tanárok eltérő személyisége miatt. A cambridge-i professzor fogalma alapjában véve paradox. Igen eredeti, önálló munkára képes személyiségnek kell lenni, ugyanakkor rendkívül tiszteletreméltó és hagyománykövető magatartást várnak el az embertől. Ilyen lenne tehát egy cambridge-i professzor. Ezek az emberek elutasították az együttműködést, a szervezett kutatást, különösen akkor, amikor a bevett történelmi gyakorlatól eltérően akartuk vizsgálni a múltbeli viselkedési formákat. A viszony azóta rendeződött, de továbbra is ambivalens maradt.

A „World we have lost” című könyvében úgy érvelt, és az előzőekben is utalt rá, hogy a történész feladata, hogy tükröt tartson a jelen társadalmá elé annak érdekében, hogy megértse azt. De mindeközben Ön egy másik tükröt is használ, nevezetesen a nemzetközi összehasonlítást, főképp az angol fejlődés sajátosságának a megértése céljából.¹⁵ Mit tanult meg az angol identitásról kutatásai közben?

Szeretnék egy előzetes megjegyzést tenni. Nevezetesen azt, hogy az angol megbocsátáshatástanul provinciális nemzet, és az általános történelmi fejlődésre nem az angol a legjobb példa. A *World We Have Lost* című könyvemben már megírtam, hogy én angol vagyok, és az angol forrásokat ismerem a legjobban, ezért ezeket vettem össze a többi nemzetével. Ehhez azonban először a saját őseimet kellett megismerni. Elmentem az angol templomokba és körbenéztem, hogy lássam, mit hagytak rám elődeim, megbámultam a sírokra vésett arcokat. Valójában azt próbáltam kifigyelni, hogy miről mesélnek. Szemrevételeztem a házakat, az utcákat, a mezőket és az általuk hátrahagyott holmikat, elolvastam

¹⁴ Lásd például a *Fresh Map of Life* című könyvet az irodalomjegyzékben.

¹⁵ Laslett, Peter (Ed.): *Household and family in past time; comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1972. 49–51.; Laslett 1984. 276–81.

a könyveiket és a magánlevelezésüket. Az így megszülető összehasonlítás természetesen nagyon angolra sikeredett, egy angol tudós műve lett, aki két időben különböző angol népet írt le. De eredeti szándékaim szerint minden fejlett társadalmat össze akartam hasonlítani a múltjával. Ez a meglehetősen balszerencsés történet jól illusztrálja a történészek egyik dilemmáját. Ha meg akarja győzni olvasóközönségét – és az én olvasóközönségem angol volt –, akkor ismernie kell a tények egy adott csoportját, uralnia kell azt, azaz a szó szoros értelmében értenie kell, hogy miről beszél. Épp ezért én csakis Angliáról írhattam. Kielégíti ez a válasz?

*Megfelelő összefoglalása lenne az eredményeknek, ha úgy fogalmazunk, Ön és az Ön hatása alá kerülő személyek az elmúlt húsz-harminc évben átírták Anglia történelmét abban az értelemben, hogy az olyan társadalmi jelenségek mint a családszerkezet, a házassági kor magyarázó tényezővé váltak Anglia és Észak-Nyugat-Európa egyedülálló és gyors iparosodásának értelmezésében?*¹⁶

Ez a kérdés több irányba mutat. Azzal kell kezdenem, hogy ennél a pontnál a beszélgetés kezd nagyon személyessé válni. Ne feledkezzen el arról a világról, amelyben az általunk megvitatott dolgok lezajlottak. Én sosem voltam egyedül. A Cambridge Csoportot Sir Tony Wrigley és jómagam alapítottam. Sir Tony Wrigley egyértelműen az intézményesített elit tagja,¹⁷ a Cambridge-i Egyetem professzora és a Brit Akadémia elnöke. A csoportunkban tíz vagy tizenkét másik tag is helyett kapott, közülük néhányan nemzetközi szak tekintélynek számítanak, és már maga a cambridge-i jelző is tekintélyt kölcsönöz egy szervezetnek, amely engedélyt kapott annak használatára. Csak remélni merem, hogy befolyásunk az általunk feltárt eredményeknek a számlájára írható. De a nemzetközi tudományos világra maga a Cambridge Csoport gyakorolt hatást, nem én személy szerint, noha a csoport munkájában fontos szerepem volt, annak ellenére is, hogy Tonytól eltérően én nem vagyok az angol elit oszlopos tagja, még csak professzori címem sincs. Ráadásul az angol nyelv mindenütt, így Magyarországon is elterjedt, és az angol társadalmi és családi szerkezet kutatásával kapcsolatos eredményeinket, a nukleáris családszerkezet és az angol ipari forradalom eredete közötti kapcsolatot feltáró kutatásainkat gyorsan megismerték az egész világon, csakúgy, mint azokat a családi és demográfiai paramétereket, amelyeket szintén a Cambridge Csoport dolgozott ki. Ez azonban szinte semmiféle hatással sem volt a Cambridge-i Egyetem történelem tanszékén uralkodó történelemfelfogásra. Azt a tényt, hogy a Cambridge Csoport jobban elfogadott a Cambridge-en kívüli értelmiségiek, társadalomtudósok, de még történészek között is, mint a Cambridge-ben folytatott hagyományos történetírás teljes korpusza, nem ismerik el a Cambridge-i Egyetemen. És a fenti módszerekkel, megközelítésekkel szembeni ellenséges hozzáállás továbbra is fennmaradt. Az Oxfordi Egyetemen és más angol egyetemeken a helyzet kicsit jobb. Természetesen a családtörténet iránt érdeklődő fiatalok között sikerült némi elismerést kivívnunk. De nem sikerült megváltoztatnunk az angol történelmet úgy, hogy abba beleférjen a rokonság, az egy háztartásban élő emberek, a törvénytelen születések, a házasság története, szóval minden olyasmi, ami fontos volt az egyszerű emberek számára a mindennapi életben.

¹⁶ Lásd: Laslett, Peter: The European family and Early Industrialization. In: Baechler, Jean – Hall, John A. – Mann Michael (Eds.): Europe and the Rise of Capitalism. Oxford [Oxfordshire] – New York, NY, USA, B. Blackwell, 1988.

¹⁷ E. A. Wrigley néhány fontosabb munkája: Wrigley, E. A. – Davies, R. S. – Oeppen, J. E. – Schofield, R. S.: English population history from family reconstitution, 1580–1837. Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time. Cambridge University Press, New York – New York – Cambridge, England. 1997. XXII. 657.; Wrigley, E. A.: People, cities and wealth: the transformation of traditional society. Basil Blackwell, New York, New York – Oxford, England. 1987. X. 348.; Wrigley, E. A. – Schofield, R. S.: The population history of England, 1541–1871: a reconstruction; with contributions by Ronald Lee and Jim Oeppen. Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1981. XV. 779.

Ez annak köszönhető, hogy a rangos egyetemek értelmiségét nem érdeklik az egyszerű emberek gondjai. Vagy ha igen, amint az a marxizmus esetében történt az 1960-as években, annak politikai okai voltak. De a marxisták nem szerettek minket, mert nem voltunk hajlandók a társadalmi strukturális változásait kizárólag osztályszemszögből elemezni. Természetesen nem voltunk antimarxisták, és nem a támogattuk a politikai jobboldalt sem. Én például tagja voltam a Munkáspártnak. De sohasem publikálták anyagainkat az angol nyelvű világ legjelentősebb baloldali-marxista folyóiratában, a *Past and Present*-ben. Ellenünk fordult a konzervatív elit is, mert nem fogadta el, hogy amennyiben a történeti szociológiai dogma igaz, akkor a magunkfajta történeti szociológusoknak elsősorban az egyszerű emberek problémáit, hétköznapi tapasztalatait kell vizsgálni, ez a hivatásunk, nem pedig az, hogy a korábbi történelemfelfogásnak megfelelően a politikai eseményeket rögzítsük. Ezt a nézetet sosem tudtuk elfogadni. Ennek ellenére nagyon keveset foglalkoztunk ezzel a létfontosságú területtel, csupán a *World We Have Lost* utolsó fejezete szól erről, amely a 2000-ben megjelent kiadásban már átdolgozott formában szerepel.

A legújabb előrejelzések szerint 2050-re Magyarország népessége akár több millióval is csökkenhet, és a társadalom is rohamos elöregedésnek néz elébe.¹⁸ Mit szól mindehhez?

Ha most azt várja, hogy aggódni kezdjek, mert a magyar népesség valószínűleg csökkenni fog, akkor csalódnia fog. A demográfia túlságosan is a nemzeti büszkeség és az emberek pusztja létszámának bővölete alá került. Párizsban él az egyik munkatársam, Hervé Le Bras, aki még nálam is radikálisabb és kezelhetlenebb ember. Ő sokat írt erről a témáról, és elemezte a demográfiai tudomány jobboldali, sőt nemegyszer fasiszta felhangjait.¹⁹ Annak ellenére, hogy még nemrégiben is a *Population* című lap szerkesztője és az Institut National d'Etudes Demographiques (INED) vezető munkatársa volt, ő vetette fel, hogy az INED-et számolják fel, mert az intézményt eredetileg a francia népességszám alakulása és a társadalom elöregedése feletti aggodalom miatt hozták létre. A fenti véleményekből kitűnik, hogy az öregedés miatti riadalom annak a jele, hogy nem vagyunk hajlandók szembenézni az öregedéssel adódó elkerülhetetlen tényekkel, és nem tudjuk, hogyan viselkedjünk az idősebbekkel szemben. Én ebben a kérdésben képtelen vagyok osztani a magyarok aggodalmát, és továbbra is az a véleményem, hogy a történeti szociológus elsődleges feladata az, hogy ezeknek az aggodalmaknak és félelmeknek az okát tárja fel.

Éppen most fejeztem be egy elemzést az ezen számokkal kapcsolatos érvelésekről.²⁰ Abból az derül ki, hogy a legtöbb értelmiségi azt gondolja, hogy a népességszám és a népességszám-csökkenés megállítása önmagában érték. És csak az értelmiség egy kisebb csoportja mondja azt, hogy ez nem így van. Mindenesetre a fenti érvelés mögött van egy racionális érv, miszerint a generációk közötti arányok drámai módon meg fognak változni, és ez jelentős gazdasági nehézséget fog okozni, miután a 65 év felettiék aránya elérheti a 35 százalékot a társadalomban. Mit gondol erről a típusú érvelésről?

Remélem, nem mondtam semmit, ami ellenkezne a józan ésszel. A könyvben, amit most írok, a következőképpen foglalom össze ezt a kérdést: együtt kell élnünk jövőbeli énjeinkkel. Ön is megöregszik egyszer és másoktól fog függeni; ez az az ár, amit azért fizetünk, hogy saját halálunk időpontját kitoltuk. Minden tapasztalatunkat annak a felismerésnek a fényében kell átrendeznünk, hogy mind a társadalmak, mind az egyének manap-

¹⁸ Habcsek László: Demográfiai foratókönyvek, 1997–2050. KSH NKI, 1998.

¹⁹ Lásd például: Le Bras, Hervé. The devil in the roots: demography and the extreme right. Le démon des origines: démographie et extrême droite, Editions de l'Aube: La Tour d'Aigues, France. 1998. 261.; Le Bras, Hervé: Foreign descent: a flawed concept. [L'impossible descendance étrangère.] *Population*, Vol. 52. No. 5. Sep.-Oct. 1997. 1,173–85. Paris, France.

²⁰ Melegh Attila: Ki mitől fél? Kommentár a népesedési körkérdésről. *Demográfia*, vol. 42. 1999. No. 3–4.

ság hosszú ideig élnek, és el kell fogadnunk azt is, hogy ez néhány ember számára nehézséget okoz. Talán még abba is bele kell törödnünk, hogy az anyagi jólét nem fog olyan ütemben nőni, ahogy ezt eddig tette, bár ezt kétlem. Ez az első, amit le kell szögezni. Másrészt hangsúlyozni kell, hogy a gazdasági és a társadalmi fejlődés eredményeképpen hosszabb lesz az élet, és több lesz az öreg. Éppen amiatt siránkozunk, amit el akartunk érni. Ezzel csak saját döröszegünket ismerjük be. Harmadszor pedig terhekről beszélni ebben az esetben csupán az önsajnálát egy formája, és azt bizonyítjuk ezzel, hogy nem bízunk abban az elosztási rendszerben, amelyet a fejlett társadalmak oly sok szenvedés árán alakítottak ki a jólét maximalása érdekében. Mire valók a politikai rendszerek, ha nem arra, hogy azokat a költségeket, amelyek az öregek számának példátlan növekedéséből erednek, egyenletesen osszák meg a társadalom tagjai között? Épp ezért én ezt a kérdést nem látom olyan sötétben, és semmiképpen nem sajnálkozom azon, hogy a népességen belül növekszik az öregek aránya. Ha így tennék, azzal előítéleteket gerjesztenék, és ezek az előítéletek önmagunk, saját öregebb énünk ellen irányulnának.

A *Fresh Map of Life*²¹ című könyvem néhány fejezetében történeti szociológiai szempontból valóban vizsgáltam azt, hogy az eltartott emberek milyen terheket rónak a népességre. Viszont arra is felhívtam a figyelmet, hogy ezeknek a terheknek az összessége még mindig jóval alacsonyabb, mint a múltban volt – Angliában legalábbis. Magyarországon talán gyorsabban éri el a múltbeli szintet, de ez az ún. ‘teher’, amely a könyvemben a ‘második kornak’ nevezett rétegre, tehát a munkaképes lakosságra nehezedik, csak akkor lesz valóban teher, ha a nyugdíjazás szabályai változatlanok maradnak. Még nem értettük meg, Angliában biztosan nem, hogy az eltartott gyermekek, iskolások száma csökken, miközben az öregeké növekszik. És még mindig nem költünk annyit az öregedés miatt fellépő kiadásokra, mint amennyit a múltban költöttünk az eltartott fiatalokra. Azt kell mondanom – és itt az egyetlen Nobel-díjas történészt, Bob Fogelt idézem²² –, hogy ezzel a problémával egyszerűen szembe kell néznünk. Élünk már végre a gazdasági tevékenység és a kollektív elosztás valós világában! Fogel tökéletesen bebizonyította, hogy a jelenlegi nyugati társadalmak termelékenységére oly mértékben növekszik, hogy egyszerűen helytelen az öregedést olyan vészjósló színben feltüntetni, ahogy azt az Ön érvelése és grafikonjai teszik. Pontatlan történeti szociológia.

Azt jelenti ez, hogy nincs szükség semmiféle beavatkozásra ezekben a kérdésekben?

Természetesen igen nagy szükség van a beavatkozásra, hiszen folyamatosan át kell rendezni az eltartás terheit. És az embereknek többet kell fizetniük. Az életszínvonaluk csökkenni fog, amennyiben a termelékenység nem nő elég gyorsan. Amennyiben hosszú ideig szeretnének élni, nyilván tisztos életet szeretnének magunknak. Nem akarjuk, hogy életünk egy részében úgy éljünk, mint Marci Hevesen, máskor pedig nyomorogjunk. A nyilvánvaló megoldás az, hogy újraosztjuk az újraosztható forrásokat az életciklus folyamán, vagy nem? Mindenkinél bele kell nyúlnia a pénztárcájába, annak az öregnek, aki kap, épp úgy, mint annak a fiatalnak, akitől elvesszük. Ez a megoldás, amelyet a *Fresh Map of Life* című könyvemben, illetve egy most készülő munkámban, az *In Championship of old people*-ben javasoltam. Gondolom, világos, hogy ez igencsak eltér a hagyományos érveléstől, csak úgy mint a vízfejű politikusok véleményétől. Gondolkodásunkat alaposan át kell alakítanunk, és ennek a feladatnak egy jó része éppen magukra az idősekre hárul. Nem szabadna hagyniuk, hogy nyugdíjasnak titulálják őket. Nem szabad engedniük, hogy olyan jelzőkkel jellemezzék őket, amelyek az eltartottságra és az elaggottságra utalnak. Fel kell ismerniük

²¹ Lásd Laslett, Peter: *A fresh map of life: the emergence of the Third Age*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1991.

²² Fogel, Robert William 1993-ban kapott Nobel díjat Douglass C. North-szal együtt a kliometria használatáért a gazdaságtörténeti elemzésben.

eltartotti mivoltukat, és épp emiatt össze kellene fogni a fiatalokkal, hogy az egész népesség vállalja ezért a felelősséget, ne csak azok a fiatalabbak, akikre már így is túl sok teher és felelősség nehezedik. Mindkét félnek be kell látnia, hogy ez a demográfiai teher nem nagyobb, mint amekkora a korábbi generációkra nehezedett. Az a közvélekedés, hogy az idősök 'terheit' a fiatalok vállalják át, tévképzet, és ezt mindenképpen gyökeresen kell megváltoztatnunk.

Köszönöm szépen a beszélgetést, s mindenképpen el kell olvasunk legújabb könyvét!

Az interjút készítette: **Melegh Attila**

Fordította: **Bojtár Péter**